

Boekbesprekingen

J. Simons, *Zwevende kiezers, zappende kijkers. Politieke beeldvorming op televisie.*
Amsterdam University Press, Amsterdam 1998, 149 pp.

De laatste decennia hebben grote veranderingen te zien gegeven in de Nederlandse politiek. De ontzuiling en navenante emancipatie van de Nederlandse kiezer heeft grote groepen kiezers op drift gebracht en sterke jojo-effecten teweeggebracht in de verkiezingsuitslagen. Geen partij is meer zeker van zijn achterban; CDA, PvdA en D'66 kunnen daarover een woordje meespreken. De veranderingen in de politiek weerspiegelen zich ook in de wijze waarop de politieke campagnes worden gevoerd. Er heeft zich een proces voltrokken, dat vaak met termen als 'amerikanisering' of 'commercialisering' is aangeduid, maar in feite neerkomt op een professionalisering van de campagnemethoden, resulterend in een versterkte nadruk op marketingstrategieën en een centrale profilering van de lijsttrekker.

De televisie heeft bij dit alles een centrale rol gespeeld, zowel bij de burger als bij de politicus. Campagnes zijn sterk mediagericht geworden, kandidaten worden gemaakt en gebroken door hun vaardigheid in het omgaan met de televisie, en de kiezer, ja de kiezer: die heeft een afstandsbediening met bijbehorende kanalen ter beschikking gekregen en maakt daar al zappend duchtig gebruik van. En al gaat het te ver om de televisie als enige causale factor in dit proces van de modernisering van de politiek te beschouwen, ze is op z'n minst de belangrijkste katalysator.

De Amsterdamse televisiewetenschapper Jan Simons heeft in een beknopte, maar erg aardige studie een onderdeel van dit proces nader onderzocht. Hij bekeek over een aantal jaren de televisiespots die door de diverse politieke partijen zijn geproduceerd. Centraal stond daarbij niet zozeer de effectiviteit van die spots (die werden eigenlijk nauwelijks bekeken), maar de vraag met welk beeld de politieke partijen zich presenteerden. Televisiespots als indicator voor de veranderingen binnen de grotere politiek, als – zo zegt Simons – 'bron van politiek-culturele informatie' (p. 8). Daarmee begeeft hij zich op een weinig betreden terrein. Er zijn (onder anderen door Van Praag, Brants en Thevissen) wel studies naar de professionalisering van de politieke campagne in Nederland verricht, maar de televisie zelf vormde daarbij niet de hoofdmoot en tot een werkelijke analyse van vorm en inhoud van de televisieboodschappen kwam het nauwelijks.

Simons besteedt in zijn aanpak erg veel aandacht aan de bredere sociaal-politieke context waarin de spots tot stand zijn gekomen. Terecht, want daarin moet de eerste sleutel worden gezocht voor de ontsluiting van de 'intentionele' betekenis van deze politieke boodschappen. Misschien wel de belangrijkste verandering binnen het politieke veld die hij signaleert, is de omvorming van de grote politieke partijen tot 'catch all'-partijen, die proberen zoveel mogelijk kiezers te 'vangen'. Niet zozeer op basis van een gemeenschappelijke ideologie, een economisch belang of een maatschappelijke positie, maar in een vluchtiger en vaak tijdelijke alliantie rond issues.

Die omvorming vond plaats in opeenvolgende periodes van 'ontzuiling', 'polarisatie' en

'postpolarisatie'. In die laatste periode bevinden we ons nu, een tijdperk waarin de oude ideologieën en scheidslijnen zijn vervaagd en kiezers niet meer eenvoudig in links en rechts zijn in te delen. Die situatie heeft natuurlijk stevige consequenties voor de politieke communicatie. Elke partij moet actief op zoek naar die zwevende (en zappende) kiezers, en moet zich dus wel noodzakelijkerwijs met marketing bezighouden. Daarbij worden de partijen gehinderd door de drastische veranderingen binnen het medialandschap, waarbij kabel en satelliet het er niet eenvoudiger op hebben gemaakt.

In soms prikkelende maar altijd interessante analyses volgt Simons daarna de spots vanaf de verzuiling. Daarbij is het plezierig dat een topzware terminologie ontbreekt – de filmsemiotiek heeft blijkbaar zijn langste tijd gehad als verklarend systeem en dat was bij vorige publicaties van deze auteur wel eens anders. Tijdens de verzuiling is de centrale boodschap, dat emancipatie alleen mogelijk is door volgzzaamheid (aan de partij), niet verwonderlijk in een tijd dat er steeds meer aan de basis van de zuilen werd gezaagd. Maar emancipatie is pas voltooid, zegt Simons, 'als de achterban uiteindelijk de vrijheid neemt om, inderdaad, te kiezen' (p. 63). In de periode van ontzuiling wordt de kiezer niet langer vermanend toegesproken, maar gaat de politicus met hem in gesprek. De burger wordt als het ware een oplossing voor zijn problemen aangereikt. Verbazend genoeg behandelt Simons hier niet de beroemde en baanbrekende spot van D'66 met Van Mierlo, die al wandelend een monologue interieure ten beste geeft. Het vormde de aanzet tot een hele reeks van wandelende en soms zelfs hardlopende politici, van Andriessen tot De Hoop Scheffer. Ook het vraaggesprek met de bevriende journalist komt nu in zwang, 'een beeldvullende buikspreker die door de partij zelf verwoorde vragen doorgeeft', zoals Simons snerend opmerkt (p. 105).

Tijdens de polarisatie, ingezet door de PvdA eind jaren zestig, maar doorlopend tot de helft van de jaren tachtig, kenmerken de spots zich door een hoge graad aan inhoudelijkheid met forse stellingen over milieu, vrede, veiligheid en economie. Simons constateert dat na 1989 die structuur verandert: er komen 2-minutenspotjes, die minder inhoudelijk zijn en een 'sprookjeskarakter' aannemen. Daarmee bedoelt hij dat het basisverhaal gaat over een held (= politicus), die het land (zit in benarde situatie) te hulp schiet en komt redden. Simons ziet dit als een 'symptoom van het postmoderne stadium' waarin de politiek is beland. Er zijn geen inhoudelijke of ideologische tegenstellingen meer, maar een die gebaseerd is op de onvermijdelijke goed-kwaadtegenstelling van een sprookje. Een wat dubieuze conclusie: spots (en reclame) ontleenden altijd al hun overtuigingskracht aan het aangeprezen probleemoplossend vermogen, en 'links' en 'rechts' waren – afhankelijk van de gelover – gelijk aan goed en kwaad. Dat de politiek pragmatischer is geworden, dat is natuurlijk duidelijk. Daar hebben we geen analyse van spotjes voor nodig om dat te constateren.

Al is het een boeiend verhaal dat Simons ons voorschotelt (en soms een feest der herkenning, want we worden van Janmaat via Den Uyl naar Bolkestein gevoerd), zijn aanpak kent ook een fundamenteel zwakke plek. Veel van de veranderingen die hij beschrijft, zijn niet zozeer een gevolg van de bredere politieke context, maar simpelweg toe te schrijven aan veranderingen in de productiesfeer. De groeiende technologische mogelijkheden van de televisieopnametechniek in de beschreven periode heeft bijvoorbeeld de opnamesituatie en verteltechniek sterk beïnvloed. En de intrigerende vraag is in hoeverre de makers van de politieke spot mee zijn geëvolueerd met de professionalisering van de campagne. De eerste spots zien eruit als de betere amateurfilm, gemaakt door vrijwilligers. Daarna worden ze steeds gelikter en dat heeft veel te maken met de doorsijpeling van professionele (reclame)filmmakers in dit genre. Juist die verstrengeling tussen reclame en politiek had hier niet mogen ontbreken.

Chris Vos

*Faculteit Historische en Kunstwetenschappen
Erasmus Universiteit Rotterdam*

Ilja Maso en Adri Smaling, **Kwalitatief onderzoek. Praktijk en theorie**. Boom, Amsterdam 1998, 146 pp.

De afgelopen tien jaar zijn er een groot aantal boeken uitgekomen over kwalitatief onderzoek, ook in het Nederlandse taalgebied. Naast algemene inleidingen zijn er met name ook bundels verschenen waarin aan specifieke benaderingen of onderwerpen op het gebied van het kwalitatief onderzoek aandacht wordt geschonken. Ik heb het boek van Maso en Smaling in eerste instantie gelezen als een herziene versie van Maso's boek *Kwalitatief onderzoek* uit 1987, maar al uit het voorwoord wordt duidelijk dat dit niet het geval is. Het is een compleet nieuwe inleiding, waarin de nadruk ligt op de methodologische doordenking van de belangrijkste elementen van het kwalitatief onderzoek.

In een kort inleidend hoofdstuk wordt de aard van kwalitatief onderzoek behandeld en wordt globaal geschetst in welke situaties kwalitatief onderzoek bij uitstek geschikt is. In hoofdstuk 2 staat de probleemstelling centraal. Daarbij wordt het belang van een theoretisch kader met begrippen voor het uitwerken van onderzoeksvragen, de onderzoeksopzet en de uitvoering van het onderzoek uiteengezet. Bovendien wordt de rol van de doelstelling van het onderzoek besproken en wordt aandacht geschonken aan praktijkgericht onderzoek. De uitwerking van een theoretisch kader hoeft een open houding ten opzichte van het verzamelde materiaal niet in de weg te staan. Gewezen wordt op het belang van literatuurstudie voor de uitwerking van het kader, waarbij allerlei, ook tegengestelde denkbeelden naar voren kunnen komen, die in het onderzoek een rol kunnen spelen.

In hoofdstuk 3 gaat het over onderwerpen die met de opzet van het onderzoek te maken hebben. Aan de orde komen de selectie van personen en situaties, het verkrijgen van toegang en het eventueel creëren van situaties om informatie te verzamelen. Besproken wordt hoe de verschillende methoden om gegevens te verzamelen de normale gang van zaken in het dagelijks leven van de onderzochten kan verstoren. Bij de keuze van de waarnemingsmethode moet daarmee rekening gehouden worden. Ook de overwegingen wat betreft de registratie van interviews en observaties, de keuze van de analysemethode en het onderzoeksrapport waar men naar toewerkt, komen hier in globale zin aan de orde. Ten slotte worden de kosten van het onderzoek in termen van tijd en geld en de gevolgen daarvan voor het onderzoek besproken.

Hoofdstuk 4 is geheel gewijd aan methodologische kwaliteit. Hier komen termen aan de orde als objectiviteit, interne en externe betrouwbaarheid, interne en externe validiteit, (inter-)subjectiviteit, benuttingswaarde, implementaire waarde en participatieve waarde en generalisatie. Bovendien wordt besproken hoe men daar in het onderzoeksrapport aandacht aan kan besteden en welke maatregelen men in het onderzoek kan nemen om de methodologische kwaliteit te onderzoeken.

In hoofdstuk 5 worden twee vaak gebruikte methoden van gegevensverzameling besproken, het open interview en de participerende observatie. Ook hier gaat het om de algemene principes van interviewen en observeren. Zo wordt bij het interview ingegaan op beginvragen bij topics, de manieren van doorvragen, technieken om met het antwoord om te gaan en de afsluiting van het interview. Bij de participerende observatie gaat het om de meer algemene aspecten van de methode.

In hoofdstuk 6 worden algemene aspecten van de relatie tussen onderzoeker en onderzochte besproken als een dialogische relatie. Het gaat om thema's als de mate van participatie, aspecten van het 'rapport' begrip, communicatieve symmetrie, afwisseling van openheid en geslotenheid, integriteit en strategisch handelen in relatie tot methodologische kwaliteit.

In hoofdstuk 7 wordt globaal ingegaan op het analyseproces. De auteurs onderscheiden voor theoriegericht onderzoek vier fasen: incubatie, confrontatie, generatie en de afsluitingsfase.

Daarnaast onderscheiden zij een beschrijvende vorm van analyse gericht op samenvatting van wat respondenten hebben gezegd.

Hoofdstuk 8 is gewijd aan de empirische fenomenologie. De auteurs schetsen een vorm van fenomenologisch onderzoek, die in de beginfase van een theoriegericht onderzoek toegepast zou kunnen worden om tot een rijke beschrijving van de intentionele structuur van te bestuderen verschijnselen te komen.

Het boek is zeer toegankelijk (en mooi!) uitgebracht. Er is een auteur- en een zakenregister, en de hoofdstukken hebben in de marges van de lopende tekst trefwoorden, waardoor je zeer snel bij de gezochte informatie kan komen. De kracht van het boek ligt in de eerste hoofdstukken (ook gelet op de omvang), die thema's (probleemstelling en onderzoeksopzet) behandelen die andere inleidingen vaak laten liggen. De nadruk ligt daarmee inderdaad op de methodologische door-denkning van kwalitatief onderzoek. Ook het hoofdstuk over de empirische fenomenologie is een duidelijke aanvulling op bestaande inleidingen, alhoewel de bespreking tot de globale opzet van zo'n onderzoek beperkt blijft. In het hoofdstuk over de probleemstelling en met name het hoofdstuk over methodologische kwaliteit wordt regelmatig naar andere auteurs verwezen, iets wat in de andere hoofdstukken slechts sporadisch gebeurt! Deze beperkte aandacht voor specialistische teksten bevordert wellicht de leesbaarheid, maar een belangrijk bezwaar lijkt mij dat deze inleiding daarmee geen toegang geeft tot de relevante literatuur op bepaalde deelgebieden. Met name wat betreft waarneming en analyse beperkt dat de bruikbaarheid van het boek.

Fred Wester
Afdeling Methoden
Katholieke Universiteit Nijmegen

Jaco Dagevos, **Begrensdde mobiliteit. Over allochtone werkenden in Nederland.** Van Gorcum, Assen 1998, 283 pp.

De maatschappelijke positie van allochtonen in Nederland is een veelvuldig onderzocht terrein, niet op de laatste plaats omdat de overheid altijd een belangrijke opdrachtgever is geweest. Veel aandacht ging hierbij steeds uit naar de werkloosheid. Jaco Dagevos richt zich met zijn proefschrift nu eens niet op de werklozen, maar juist op een nog weinig onderzochte categorie allochtonen: de werkenden. Zijn studie is deels gebaseerd op eerder verricht onderzoek aan het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (Erasmus Universiteit). De belangrijkste data zijn afkomstig uit het in 1994 gehouden survey Sociale Positie en Voorzieningengebruik Allochtonen (SPVA). Dit is een sinds 1988 periodiek gehouden survey in opdracht van de rijksoverheid, dat representatief is voor de vier grootste doelgroepen van het minderhedenbeleid: Marokkanen, Turken, Antillianen en Surinamers. Daarnaast baseert de auteur zich op een onderzoek naar mobiliteitspatronen van allochtone werknemers bij de rijksoverheid en een onderzoek naar allochtonen in zogenoemde etnische functies (functies waarvan de werkzaamheden zijn gericht op allochtonen).

Het doel van deze studie is tweeledig. De auteur wil allereerst een beschrijving geven van de positie van allochtone werkenden in vergelijking met die van autochtone Nederlanders en nagaan hoe deze positie zich heeft ontwikkeld. In tweede instantie gaat de auteur op zoek naar een verklaring voor de positie en mobiliteit van allochtone werkenden, als ook voor de verschillen in dit opzicht met autochtonen.

Het beschrijvende deel van het onderzoek laat zien dat de positie van allochtone werkenden in verschillende opzichten achterblijft bij die van autochtonen, maar ook dat er grote verschillen bestaan tussen de vier groeperingen onderling. Over het geheel genomen, blijven Marok-

kanen en Turken veel meer achter op autochtone Nederlanders dan Antillianen en Surinamers. Niettemin treedt er bij Marokkanen en Turken als geheel geleidelijk aan een verbetering op ten opzichte van autochtone Nederlanders, bij de Caraïbische groeperingen is er veeleer sprake van achteruitgang of stagnatie. Deze veranderingen zijn overigens een weerspiegeling van veranderingen in de samenstelling van de betreffende migrantenpopulaties in de loop der tijd (oudere, laagopgeleide Turken en Marokkanen maken geleidelijk aan plaats voor een jongere, beter opgeleide generatie; recent gearriveerde, laagopgeleide Antillianen verschijnen op de arbeidsmarkt naast reeds lang aanwezige goed opgeleide Antillianen, enz.). Op zichzelf zegt dit dus nog niets over de mobiliteit van werkenden. De onderzoeker wil slechts een beeld geven van de veranderingen *op groepsniveau*.

Het grootste deel van het boek omvat een poging tot verklaring. De onderzoeker doet dit vanuit twee theoretische perspectieven: 'individualistische' en 'structuralistische' verklaringswijzen. Onder de eerste vat hij verklaringen in termen van statusverwerving en menselijk kapitaal; het tweede perspectief betreft theorieën over arbeidsmarktsegmentering. Na een verkenning van de literatuur en van Nederlands onderzoek op dit terrein, presenteert de auteur zijn eigen empirische analyses, waarmee hij de twee benaderingen toetst en lacunes in het bestaande onderzoek wil aanvullen. Dit geschiedt in een tweetal hoofdstukken, waarin elk van beide perspectieven afzonderlijk het uitgangspunt vormt. In een volgend hoofdstuk combineert de onderzoeker beide perspectieven en toetst deze op hun bruikbaarheid aan de hand van onderzoeksgegevens over de interne en externe mobiliteit van allochtonen in overheidsorganisaties. In een daaropvolgend hoofdstuk ten slotte, wordt nagegaan wat de markt van 'etnische' functies als een bijzondere deelmarkt betekent voor de loopbaan van allochtonen.

In hoeverre kunnen de beide theoretische perspectieven nu een verklaring bieden voor verschillen in mobiliteit en beloning tussen autochtonen en allochtonen? De 'individualistische' benadering blijkt voor een deel de verschillen in mobiliteit tussen autochtone en allochtone werkenden te kunnen verklaren, maar laat ook vragen onbeantwoord. Zo blijken allochtonen, met name Marokkanen en Turken, minder gemakkelijk door te stromen naar hogere baanniveaus *dan qua individuele kenmerken vergelijkbare autochtonen*. Er blijft dus een onverklaarde rest over, die ruimte laat voor andere interpretaties. Loonverschillen laten zich geheel verklaren vanuit verschillen in baanniveau; *directe* loondiscriminatie komt dus niet voor in Nederland.

Vanuit de 'structuralistische' benadering wordt gekeken naar de aanwezigheid van allochtone werknemers op specifieke deelmarkten en de wijze waarop mobiliteits- en beloningspraktijken van invloed zijn op hun positie. De arbeidsmarkt blijkt selectief te werken ten nadele van allochtonen, maar veel minder dan op grond van de theorie mocht worden verwacht. Surinamers en Antillianen zijn bijvoorbeeld niet vaker dan autochtonen werkzaam in het ongunstige, secundaire segment van de arbeidsmarkt, en gedragen zich slechts zeer gedeeltelijk in overeenstemming met de verwachtingen van de theorie over mobiliteit tussen de verschillende arbeidsmarktsegmenten. Ook hier blijken vooral Turken en Marokkanen achter te blijven: zij bevinden zich vaker op de secundaire arbeidsmarkt dan mocht worden verwacht op grond van individuele kenmerken, en zij weten hier – anders dan Surinamers en Antillianen – ook niet gemakkelijk aan te ontsnappen. Een onverwacht resultaat is ook dat de markt van 'etnische functies' een belangrijk stijgingskanaal is geweest voor veel allochtonen. Maar wel zou hier sprake zijn van achterstelling in beloning.

Allochtonen kennen dus wel mobiliteit, aldus de onderzoeker, maar die is begrensd. Waar die begrenzing precies vandaan komt, blijft veel ongewisser: is het vooral een kwestie van achterstand of van achterstelling? Beide typen van verklaringen kennen wat dit betreft hun beperkingen. En de onderzoeker moet dit ook toegeven: in zijn slotbeschouwing geeft hij aan dat de twee perspectieven te simpel zijn en belangrijke aspecten verwaarlozen. Die conclusie komt natuurlijk niet geheel onverwacht. Nieuwere theoretische perspectieven (ook bijvoorbeeld in

het omvangrijke onderzoek naar immigranten in de Verenigde Staten) besteden prominent aandacht aan het belang van sociale en culturele hulpbronnen in processen van sociale mobiliteit. Deze benaderingen lijken in staat de nogal steriele tweedeling tussen 'individuele' en 'structurele' benaderingen te overbruggen. Nu kan een onderzoeker niet alles en Dagevos heeft zich nu eenmaal een andere taak gesteld, maar de hele studie is hiermee een enigszins moeizame exercitie geworden. Door de tekortkomingen van de twee gekozen theoretische perspectieven, moet de onderzoeker herhaaldelijk zijn toevlucht nemen tot alternatieve verklaringen en tentatieve interpretaties. Hij wil immers niet alleen de twee theoretische perspectieven op hun houdbaarheid toetsen, maar ook een adequate verklaring bieden voor de positie en mobiliteit van allochtone werkenden. Dit komt de helderheid van structuur en betoog niet altijd ten goede. Niettemin is de signalering van verdiensten en tekortkomingen van beide benaderingen een nuttige bijdrage aan het debat over de arbeidsmarktpositie van allochtonen. Bovendien mondt de studie uit in een belangwekkende aanbeveling: een pleidooi voor meer aandacht voor de subjectieve aspecten van arbeidsmarktgedrag (opvattingen, oriëntaties, aspiraties) van allochtonen.

Mies van Niekerk

Instituut voor Migratie- en Etnische Studies
Universiteit van Amsterdam

H. Pellikaan en W. Hout (redactie), **Economische modellen en politieke besluitvorming. Inleiding in de rationele-keuzetheorie.** Coutinho, Bussum 1998, 279 pp.

Deze bundel van originele bijdragen begint met inleidende overzichten van de nutstheorie en de rationele-keuzetheorie (Vollebergh en Vromen), de welvaartstheorie van de collectieve goederen (Pellikaan en Hout), de sociale-keuzetheorie en de speltheorie (Van Hees). De rest van het boek bestaat eveneens uit inleidende overzichten, maar dan van bestaande analyses waarin deze theorieën worden gebruikt voor de bestudering van een aantal politieke processen, namelijk: onderhandelen en internationale samenwerking (Pellikaan en Hout), coalitievorming door politieke partijen (De Vries), concurrentie tussen politieke partijen (Aarts) en de totstandkoming van collectieve goederen en de rol van belangengroepen daarin (Visser). Dit alles wordt voorafgegaan door een methodologische inleiding, waarin de sterk formele en deductieve werkwijze van het gehele boek kort wordt uiteengezet en waarin enkele fundamentele begrippen worden geïntroduceerd (evenwicht, optimum, coöperatief spel).

De bundel geeft een fraai overzicht van grotendeels zeer specialistische, economisch geïntendeerde literatuur, die je kortweg zou kunnen aanduiden als de 'economische analyse van de politiek'. Het belang ervan voor de bestudering van sociale, maar meer in het bijzonder politieke, processen wordt steeds minder betwist. Grote namen op dit terrein zijn Edgeworth, Wicksell en Lindahl (eind vorige en begin deze eeuw), Von Neumann, Morgenstern, Arrow, Black, Samuelson, Nash, Luce en Raiffa (jaren veertig en vijftig) en Sen, Riker, Ordeshook, Buchanan en Axelrod (jaren zeventig en tachtig). Hennipman introduceerde deze benadering al vrij vroeg, in de jaren veertig, in Nederland. Waarschijnlijk is het aan de invloed van zijn werk, en aan dat van sommige van zijn leerlingen, zoals Van den Doel, te danken dat aan het eind van deze eeuw een bundel als deze in het Nederlandse taalgebied kan verschijnen.

De aan de economische analyse van de politiek ten grondslag liggende modellen zijn zonder twijfel de meest uitgewerkte en geformaliseerde van de sociale wetenschappen. Daardoor zijn de betekenissen van de gebruikte begrippen en de presentaties van de volbrachte analyses in grote mate gestandaardiseerd. Het is *normal science* waar we hier mee te maken hebben. Dat is goed te merken aan de hoofdstukken van dit boek. Elk hoofdstuk behandelt analyses die al

vele malen ongeveer op dezelfde manier elders gepresenteerd zijn. Niettemin wordt hier knap werk geleverd. De teksten zijn over het algemeen uiterst helder en ze worden goed ondersteund door illustraties. Definities, symbolen en formules worden over het algemeen niet uitbundiger gebruikt dan nodig is, waardoor de betogen ook voor niet-ingewijden te volgen zijn. Toch moet daar wel enige moeite voor worden gedaan. Voor de meer essayistisch ingestelde lezers en voor de sterk empirisch georiënteerde vakgenoten is het boek duidelijk niet bedoeld.

Hoewel ik op dit terrein meer een 'welwillend geïnteresseerde' dan een specialist ben, meen ik te kunnen stellen dat de gepresenteerde overzichten behoorlijk volledig en actueel zijn. Wat natuurlijk meteen opvalt, is dat de verwijzingen naar empirisch onderzoek en naar concrete beleidsproblemen schaars zijn, maar dat ligt meer aan de primaire literatuur dan aan de hier gepresenteerde selectie. Verwijzingen naar empirische analyses van de informele productie, door middel van normen, van collectieve goederen (E. Ostrom e.a.) en van informele oplossingen van externaliteiten (Ellickson) hadden echter niet misstaan.

De op dit terrein gebruikte modellen kunnen het best gekenschetst worden als modellen van sociale processen. De complexe sociale werkelijkheid wordt gereduceerd tot een aantal basiselementen, meestal: actoren, doelen (preferenties of nutsfuncties), gedragsalternatieven, interdependenties en uitkomsten. Dat betekent dat dit soort modellen, dat dient om hypothesen te genereren, niet moet worden verward met zogenaamde variabelenmodellen. De laatstgenoemde worden gebruikt voor de formulering van gegenereerde hypothesen en van onderzoeksresultaten (getoetste hypothesen). Hoewel de meeste lezers eroverheen zullen lezen, is het niet maken van dit onderscheid in het inleidende hoofdstuk (p. 14) bepaald verwarrend. De sociale-procesentaal en de variabelentaal worden ten onrechte niet goed onderscheiden.

De redacteurs hebben de bundel bedoeld voor 'het gebruik in het onderwijs waarin rationele-keuzetheorieën aan bod komen' (p. 34). Deze zeer summiere aanduiding van de doelgroep wijst er al op dat het hier om een 'academisch boek' gaat. De lezerskring zal niet groot zijn, temeer omdat de ingewijden in dit terrein over het algemeen de primaire literatuur, of de Engelstalige secundaire, wel kennen. Van den Doel en Van Velthovens *Democratie en welvaarts-theorie*, waarvan onlangs een nieuwe editie is verschenen, staat als oorspronkelijke bijdrage aan dit terrein van onderzoek in Nederland voorlopig nog wel op eenzame hoogte.

Henk de Vos
ICS/Vakgroep Sociologie
Rijksuniversiteit Groningen